

Erdélyi református püspökök nyughelyei a kolozsvári Házsongárdi temetőben

Kolozsvár az erdélyi reformáció központjának tekinthető, s a legnagyobb magyar reformátor, Dávid Ferenc egyben az erdélyi reformátusok és az unitáriusok első püspökeként írta be nevét a vallástörténetbe. Ő ugyan fogságban, Déva várában hunyt el (†1579), de unitárius utódai mind Kolozsvárt székeltek, s itt is jutottak sírhoz a Házsongárdi temetőben. Sokuknak a síremléke fennmaradt, másoknak legalább lemásolták a feliratát. A református egyházban kialakult az a szokásjog, hogy a megválasztott püspök ott lakott és szolgált tovább, ahol a püspökké választás érte. Így rendszerint ott is került a sírba. Ezért aztán számos helyen tértek nyugovóra: Magyarigenben, Gyulafehérvárt, Nagyenyeden, Désen, Marosvásárhelyen. Az utóbbi város református temetőjében öten is pihenhetnek, de csak három püspöksírt tartanak nyilván¹ és öveznek kegyelettel: Antal János (†1854), Bodola Sámuel² (†1866), Csiha Kálmán (†2007). Püspöksírokban a leggazdagabb Kolozsvár, ahol tíz református egyházvezetőnek ismerjük a sírhelyét. Ennél azonban többen lehetnek itt eltemetve: Veresmarty Gáspár (†1668), Soós Ferenc (†1720), Bonyhai Simon György (†1737), Deáki Filep József (†1748) és Verestói György (†1765) sírhelyét nem ismerjük. Bizonytalan, hogy Kolozsvári István (†1717) is itt nyugszik-e? Számukra valószínűleg nem állítottak méltó sírkövet. Nagy Péter püspök idején válik Kolozsvár hivatalosan is az erdélyi református püspökség székhelyévé, melynek elöljárói ezután itt is laknak és szolgálnak. Úgy-hogy kevés kivétellel itt kerülnek sírba.

---

¹ Csekme István: *A marosvásárhelyi Református Temető 1988-ban*. Marosvásárhely 1994.

² Bodola Sámuel 1866. április 22-én, 76 éves korában „tüdőszélhűdés” következtében Kolozsvárt halt meg. A Farkas utcai templomban tartott gyászistentisztelet után holttestét Marosvásárhelyre szállították, és ott helyezték örök nyugalomra. Vö. Zágoni Bodola Sámuel (Necrolog). In: *Kolozsvári Közlöny*, XI. (1866), ápr. 24.

A Nagy Péter korát megelőző időkből két régi püspöki sírkövet őriz a Házsongárdi temető.³ Még hozzá a régi sírkövek két legelterjedtebb típusának mesterien kidolgozott példányait: ereszes kő, koporsó alakú fedkő (tumba).

A legrégebbi püspöksír a 17. század második feléből származik: **Kovásznai Péternek** (†1673. július 21.) a temető egyik legtekintélyesebb méretű⁴ ereszes köve állít emléket. Ezek a sírkövek úgy keletkeztek, hogy egy hasáb alakú terméskőnek rézsútosan képezték ki a tetejét, mely a víz levezetését is szolgálta, majd az egyik oldalon a rézsútos tetőtől 5–10 cm-re kezdődőleg bemélyítették, lecsiszolták a felületet. Így a kialakult eresz védte a feliratot, esetleg a felette kialakított címet vagy mesterjelvényt. E köveknek körülbelül egyharmada kidolgozatlanul, lábként a földbe került. Herepei János a Kovásznai kövét a „*hanyatló erdélyi reneszánsz legszebb síremlékei közé*” sorolja.⁵ Szépen kimetszett nemesi címer alatt kétrészes latin felirat olvasható. Az alsó kilenc sor szokásos dicsérővers, az első tizenöt sor közli az azonosító adatokat:

HIC IACET
[REVER]ENDUS AC CLARIS
SIMVS DOMINVS
PETRVS KOVASZNAI
ECCLESIARVM ORTHO
DOXARVM IN TRANSYLVA
NIA EPISCOPVS FRATRVM
IN COMITATV KOLOS
AC TRACTV KALOTASZEG
SENIOR ECCLESIAE DE
NIQ ORTHODOXAE CLA
VDIOPOLITANAE MINISTER
OBYT ANNO DOMINI
1673 DIE Z1 IVLY AETA
TEM AGENS 57 ANNORVM

Kovásznai Péter sírja

³ A temetőről általában: Gaal György: *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Stúdium, Kolozsvár 1997.; *Reformáció 500*. Házsongárdi zarándoklat. [Írta dr. Gaal György szövegei alapján Gergelyné Tőkés Erzsébet.] Kolozsvár 2017.

⁴ Méretei: 180 × 55 × 20 cm.

⁵ Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 440–451.

Vagyis itt nyugszik nagytiszteletű és híres-neves Kovásznai Péter úr, az erdélyi ortodox [reformátusok] püspöke, a Kolozs megyei és kalotaszegi egyházmegye esperese, valamint a kolozsvári ortodoxok papja. Meghalt az Úr 1673. esztendejének július 21. napján, 57 éves korában. A felirat nem sejteti, hogy az 57 esztendő milyen fordulatos életpályát zár magába.

Életének első megőrzött adata, hogy 1637 júliusában bejegyezte magát a debreceni diákok anyakönyvébe. 1639-től 1641-ig Sárospatakon diákoskodott. Rövid tanítóskodás után 1643 júliusában már a hollandiai Leiden egyetemére iratkozott be a teológiai karra. Még augusztusban átment Groningenbe, 1644 májusától pedig Franeker diákja lett. Angliai kitérő után, 1645 júliusában indult vissza hazájába. Itthon eleve gyanakvással fogadták puritánus nézetei miatt. Az 1646-os Szatmárnémetiben tartott zsinat csak feltételekkel szentelte pappá. Vidéki eklézsiák után, 1655-ben a váradi egyházközségben lett lelkész. Mivel puritánus nézeteket hirdetett, még az évben megfosztották állásától, mert II. Rákóczi György fejedelem és környezete mereven elzárkózott minden újítás elől. Lorántffy Zsuzsanna fejedelemsasszony közbenjárására egy év múlva – kötelezvény aláírása után – visszanyerte váradi állását. Várad 1660-as török kézre kerülését követően ott minden egyházi tevékenység megszűnt, a kollégium diákjai Debrecenbe menekültek. Kovásznai két évig főuraknál volt udvari pap, majd 1662-ben Kolozsvárra hívták lelkésznek. 1668-ban esperessé, majd püspökké is megválasztották. Halálát követően, 1673. július 25-én illő pompával, Portsalmi András lelkész és Pataki István kollégiumi tanár beszédével temették, sőt halotti kártát is nyomtattak az alkalomra. Ez a rendszerint 60 × 160 cm körüli nyomtatvány bevezetőjében a halott nevét, címeit, rövid életrajzát tartalmazta, majd emlékére írt dicsérőverseket. Ezek szerzői rendszerint a halott tanár- és paptársai, a kollégiumi diákok. A díszesen keretezett nyomtatványt a temetés helyén kifüggesztették, a rokonoknak, ismerősöknek elküldték. Gyakran az egyleveles nyomtatvány szövegét feltörölve, füzetszerű kiadványban is megjelentették. A kolozsvári Farkas utcai templom papi stallumainak hátára 11 ilyen kárta van felerősítve. A temető III. B parcellájában lévő sír a CJ-IV-m-B-07839.104 országos műemlékjelzetet viseli.

Kilenc évtizeddel később keletkezett **Szathmári Pap Zsigmond** (†1760. április 9.) püspök tumbája, mely ma a legrégebbi a II. B parcella délkeleti szögletében lévő egykori családi sírkertben, miután apja, az 1708-ban elhunyt Szathmári Pap János prédikátor követ elpusztították. Itt a tumbák sokáig egymásra téve

hevertek. Csak 2006-ban sikerült a Házsongárd Alapítványnak valamennyire rendezni, restaurálni őket. A 190 × 75 cm-es alapú, 55 cm magas tumba mindkét oldalán ma már csak nehezen olvasható latin szöveg található. Az egyik, a déli a szokásos hat disztichonból álló dicsérővers, a másik, az északi az életpálya és az érdemek összefoglalása:

HIC MAGNI PATRIS CINERIBUS PROXIMA CUBANT NON MINORIIS FILII
SIGISMUNDI PAP SZATHMARI OSSA QUI POSTEA QUAM SUM
MO INGENII ACUMINE SUAVI MORUM DIGNITATE ET DUL
CI LINGVAE GRATIA, INDE AB A.C. MDCCXXXVII PAS
TORI IN ECCL. REF. CLAUD. AB A.C. MDCCXLVIII DIOECE
SEOS KOLOS ET KALOTA SENIOR AB A.C. MDCCXLIX
ECCLESIAE. IN TRANS. REFORM. AB ACTIS
NOVISSIME TANDEM A.C. MDCCCLX SUPERATTENDENS RE
NUNCIARETUR, HISQUE MUNERIBUS RITE, SANCTE, PIE,
INDEFESSAM DIO. M. COMMENDAVIT ANIMAM

A.C. MDCCCLX V. IDUS APR. AETATIS SUAE LVII. TANTI VIRI VIRTUS
HOC SIBI MO
NIMENTUM MERUIT.

Szathmári Pap családi sírok

Vagyis itt, a nagy atya porainak közelében pihennek a nem kisebb fiú, Szathmári Pap Zsigmond csontjai, aki miután a legnagyobb elmésségének, rátermettségének és az ékesszólásának köszönhetően 1737-től a kolozsvári református eklézsia pásztorává, 1748-tól a kolozs-kalotai egyházmegye esperesévé, 1749-től a teljes erdélyi református egyház főjegyzőjévé, végre 1760-ban püspökké nyilvánítottatott, ezt a szolgálatát illő módon, feddhetetlenül és kegyesen, valamint fáradhatatlanul töltötte be, lelkét Istennek ajánlotta 1760. április idusa előtti ötödik napon, 57 éves korában. Egy ilyen erényes férfiú rászolgált eme emlékműre.

Szathmári Kolozsvárt született 1703-ban, a helybéli kollégiumban tanult, s közben a könyvtárosi tisztséget is betöltötte. 1729-ben indult külföldi tanulmányútra, Groningenben és Utrechtben gyarapította teológiai ismereteit. Hazatérve, Kemény Simon báró udvari papja lett Pusztakamaráson, 1735-ben hívták meg Kolozsvár egyik lelkészi állásába, itt 1748-ban esperessé, egy év múlva egyházkerületi főjegyzővé választották. Borosnyai Lukács János püspök halálát követően, 1760 februárjában következett a püspöki székre, de pár hónapra rá elhalálozott. Jó prédikátor volt, különösen temetési beszédei voltak híresek, számos előkelőség fölött mondott prédikációja nyomtatásban is megjelent. Az ő temetésén ifj. Incze Mihály, Soós Ferenc és Verestói György mondott beszédet. Selyemre festett halotti címere ma a Farkas utcai református templomban látható.⁶ Ennek latin felirata közli a pontos halálozási napot: április 9. A sír a hivatalos műemlékjegyzékben a CJ-IV-m-B-07839.222 jelzetet viseli.

A Házsongárdi temető első rendezésére 1885-ben került sor. Ekkor alakították ki a főutakat és a máig érvényes parcellabeosztást. Ugyancsak ekkor a kapuhoz közel eső parcellaszéli sírhelyeket dízsírhelyekké nyilvánították. A Kolozsvárt legtöbb hívvel rendelkező egyház püspökei részére az I. B parcella északi szélén tartottak fenn helyeket. Így az itteni sírok napjainkig meghatározzák a temető előterének képét. A 19–20. századok fordulójának három nagyhatású egyházvezetője lelt itt nyughelyre.

A bal oldali, fehér márvány törtszlopos sírkő alatt nyugvó **Nagy Péter** (1819–1884) püspök⁷ kolozsvári mesterember fiaként látta meg a napvilágot, s a helybéli kollégiumban nevelkedett, majd Göttingenben hallgatott teológiát és természet-

---

⁶ Vö. *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei*. Balassi Könyvkiadó – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár 1995, 77–78.

⁷ Vö. Gaal György: Nagy Péter – egy EME-alapító portréja. In: *Erdélyi Múzeum* LXXII. (2010), 228–243.

tudományokat. 1841-ben szentelték pappá, s Kolozsvárt lett lelkész. 1846-tól a kollégiumban segédtanárként a természettudományt adta elő, a sajtóban tudománynépszerűsítő cikkeket közölt. 1848-ban a hadsereget segítő gyutacsgyárat létesített Kolozsvárt, amiért a császáriak utóbb letartóztatták, és Szebenbe vitték. A bukás után ismét lelkész lett, s 1850-től a kollégium rendes tanára. Az ide összpontosított teológiai akadémián a gyakorlati teológiát oktatta. 1864-ben főjegyzővé, majd két év múlva püspökké választották. 1868-tól Deák-párti országgyűlési képviselő lett. 1881-ben a református zsinat elnöke. Több nyelvből fordított (Dickens-művet is), kitűnő prédikátor, számos beszéde nyomtatásban jelent meg. Konfirmációi kátét állított össze. Ő temette Mikó Imrét, akinek sokáig volt helyettese alelnökként az EME élén. Bölcs emberként emlékezett rá Tolnai Lajos papíró önéletrajzi regényében, a *Sötét világ*ban. 1884. szeptember 16-án bekövetkezett halála után három nappal, 19-én a Magyar utcai kétágú templomból rendezték a temetést. A koporsót a temetés napjának reggelén vitték át a szomszédos püspöki lakásból az oszlopfőig fekete posztóval borított falú templomba, ahol a szószék előtt másfél méteres talapzatra helyezték. A ravatalt délszaki növények övezték. A küldöttségek a Király utcában sorakoztak fel, s rendre helyezték a templomi ravatalra a 60 koszorút. Három református püspök érkezett: Révész Bálint tiszántúli, Pap Gábor dunántúli és Szász Károly dunamelléki főpásztor. Nagyenyedről száznál többen jöttek.

A tulajdonképpeni temetési szertartásra délután került sor. A templomba fél négykor vonult be Esterházy Kálmán főispán és Haller Károly polgármester, az egyetem küldöttségét Csiky Viktor rektor vezette. A templomi szertartás igen rövid volt: a nagyenyedi teológusok két énekszámát követően Révész Bálint püspök mondta el 25 perces imáját, a Kolozsvári Dalkör gyászénekét követően a koporsót a hatlovas gyáshintóra rakták, s 5 órára felfejlődött a menet. Két lovasrendőr nyitotta a sort, utána a népiskolák, polgáriak és gimnáziumok, majd az egyetemiek következtek. A dalköröket a színház tagsága, a hadsereg, csendőrség és tűzoltóság képviselői, valamint az iparostársadalom tagjai követték. Ezután vonult a különböző egyházak papsága, számos notabilitás, s végül az enyedi teológia képviselői. Két fehér lóhúzza kocsi vitte a koszorúkat, ezeket a hatlovas gyáskocsi követte rendőri díszőrséggel és száz fáklyavivővel a két oldalán. A kocsit követte a család egy része, a református egyházkerületek küldöttsége a püspökökkel, majd 20 hintó, amelyek közül az elsőben ült az özvegy a vejével. A menet némán haladt

minden zene vagy ének nélkül a fekete fátyollal borított és égő gázlámpákkal övezett utcán a Főtér felé, onnan pedig a Torda (ma Egyetem) utcán át a temető kapujához. E kaput is fekete posztóval vonták be, a temető előterében ravatalt állítottak fel, oda helyezték a koporsót. A teológusok éneke után Keresztes József nagyenyedi professzor mondta el hatásos beszédét. A város összes harangjának zúgása közben engedték a koporsót a díszsírhelybe. Ilyen méretű, országos visszhangú temetése addig egyetlen erdélyi református püspöknek sem volt.⁸

Másfél évi gyász után, 1886. február 25-én özvegy Nagy Péterné Wesselényi Krisztina bárónő is elhunyt, és 28-án férje sírjába temették. Elérkezett az idő méltó síremlék állítására. A következő évi egyházkerületi közgyűlést 1887. október 27-től tartották Kolozsvárt. Ennek keretében 29-én délután a közgyűlés résztvevői a püspök vezetésével kivonultak a házsongárdi sírhoz.⁹ A Kolozsvári Dalkör gyászéneke és Szász Domokos imája után Kovács Ödön enyedi professzor tartotta az emlékbeszédet, amely főleg a püspök egyházi munkásságát vázolta, s nyomtatásban is megjelent Budapesten.¹⁰ A gyászfátyol eltávolítása után olvashatóvá vált a sírfelirat:

NAGY PÉTER
EV. REF. PÜSPÖK.
SZÜLETETT
1819. ÁPRIL 22^{DIKÉN}
MEGHALT
1884. SEPTEMB. 16^{DIKÁN}
PÜSPÖKSÉGE XIX. ÉVÉBEN
Hálás kegyelete jeléül
emelte az erdélyi ev. ref.
egyházkerület.

---

⁸ A temetés részleteit, az elhangzott beszédeket a *Kolozsvári Közlöny* és a *Magyar Polgár* című kolozsvári napilap 1884. szeptember 17–21. közt megjelent számai, valamint a *Protestáns Közlöny* 1884. szept. 21-i száma tartalmazzák.

⁹ Nagy Péter síremléke. In: *Ellenzék*, VIII (1887), okt. 29. Nagy Péter síremlékének leleplezése. In: *Protestáns Közlöny*, XVII. (1887/44), nov. 3., 394.

¹⁰ Kovács Ödön: *Emlékbeszéd Nagy Péter emlékköve leleplezésekor*. Budapest 1887.

Nagy Péter, Szász Domokos és Bartók György

A talapzati kő hátsó felébe illesztett táblán a feleség rövid felirata található. A továbbiakban szokássá vált, hogy a püspök halála után, két-három évre, a síremlék felállítását követő egyházkerületi közgyűlés egyik délutánján tartsák a síravatást. A műemlékjegyzékben a CJ-IV-m-B-07839.005 jelzetet viseli a sír.

Nagy Péter utódja, **Szász Domokos** (1838–1899) a jobb oldali fekete gránit-obeliszk alatt nyugszik. Híres erdélyi tudós család sarja volt. Nagyenyeden született, Kolozsvárt hallgatta a teológiát, majd Heidelbergben mélyítette el ismereteit. 1859-től kolozsvári lelkész lett, élénken részt vett a város ügyeinek intézésében. 1885-ben választották püspökké: a millennium körüli nagy építkezések, intézményalapítások fűződnek a nevéhez. 1895-ben ő telepítette Nagyenyedről Kolozsvárra a református teológiát, s építtetett díszes palotát számára. Az állomás közelében szeretetházat létesített, s a város harmadik református templomát emelték melléje. Modernizálta az egyház pénzügyi gazdálkodását. Lapokat, kiadványokat szerkesztett. Az erőskezű egyházvezető sokakból ellenszenvet váltott ki. Agyszélhűdés okozta halála után január 11-én került sor a teológiai fakultás díszterméből a temetésre, majdnem olyan pompával, mint elődje esetében.¹¹ A síremlék

---

¹¹ Vö. *Erdélyi Protestáns Lap*, II/2 (1899). jan. 12. (emlékszám)

leleplezésére 1900. november 4-én délután 3 órakor került sor az egyházkerületi közgyűlés keretében. A közgyűlési tagokon kívül a város számos előkelősége jelent meg. Bartók György püspök mondott imát, Kenessey Béla főjegyző pedig emlékbeszédet. A fátyol lehullta után vált olvashatóvá a felirat:

SZÁSZ DOMOKOS
EV. REF. PÜSPÖK
SZÜLETETT 1838 MÁJUS 17 ÉN.
MEGHALT 1899 JANUÁR 8 ÁN.
PÜSPÖKSÉGE XIV. ÉVÉBEN.

Hálás kegyelete jeléül
emelte
az erdélyi ev. ref. egyház kerület.

A püspök feleségét, ürögdi Nagy Ilkát 1924-ben temették a sírba. Ennek műemléki jelzete: CJ-IV-m-B-07839.006.

A temetőkapuval szembeni harmadik püspöksír, a középső fekete gránitobeliszkkal jelölt, az 1899-ben megválasztott **Bartók György** (1845–1907).¹² Málnáson született, a nagyenyedi kollégium neveltje, ott tanulta a liberális teológiát is, majd Tübingenben szerzett bölcsészeti doktorátust. Erdélyi viszonylatban a második lelkész-doktor volt. Nagy Péter maga mellé vette titkáruul, s közben a filozófia magántanáruul habilitáltak az éppen megnyílt kolozsvári egyetemen. 1876-ban elfoglalta az enyedi másodpapi állást, ott elindította az Egyházi és Iskolai Szemlét, s szerkesztette 1883-as megszüntéig. Ez volt a liberális teológia tudományos közlönye, s az enyedi teológia védelmezője. 1893-ban elfogadta a szászvárosi egyházközség meghívását. Ottani lelkészként választották 1898-ban főjegyzővé, azután püspökké. Bölcs emberként nem próbálta a teológiát visszaköltöztetni Nagyenyedre, Szász nagy alkotásait tovább éltette, lelki étellel töltötte fel azokat. Szabad idejében írt egyházi és filozófiai műveket, tankönyveket és kátét. Filozófiatánár szeretett volna lenni, de ezt a pályát csak fia, ifj. Bartók György teljesíthette ki. Alig nyolc évet tölthetett a püspöki székből. 1907. december 22-én a teológia díszterméből kísérték ki a Házsongárdba nagyjából a Szászéhez hasonló pompával. Számos intézmény keretében emlékeztek meg Bartók munkásságáról.

---

¹² Vö. Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. In: *Református Szemle* 100 (2007), 1327–1351.

Síremlékének leleplezésére az egyházkerület Egyházi Értekezletének Kolozsvárt tartott VII. rendes ülése keretében 1908. november 14-én, vasárnap délután került sor Kenessey Béla püspök imájával és Vásárhelyi Boldizsár emlékbeszédével.¹³ A sírfelirat így szól:

Dr. BARTÓK GYÖRGY
REFORMÁTUS PÜSPÖK
SZÜLETETT 1845 ÁPRILIS 20 ÁN
MEGHALT 1907 DECZEMBER 19 ÉN
PÜSPÖKSÉGE IX. ÉVÉBEN.

Hálás kegyelete jeléül
emelte
az erdélyi ref. egyház-kerület.

Bartókné Benedek Ida huszonegy évi özvegység után, 1927. október 27-én hunyt el Budapesten. 29-én ideiglenesen a Kerepesi temetőben helyezték nyugalomra. Majd a hamvakat 1928. június 6-án Kolozsvárra szállították, s itt 7-én Makkai Sándor beszédét követően a püspöki sírboltba helyezték. A sír műemlékes jelzete: CJ-IV-m-B-07839.007.

A három püspöksírt 2017-ben a Házsongárd Alapítvány restauráltatta Nagy Benjámin szobrászművész közreműködésével.

Bartók halálát követően első alkalommal nem erdélyi vagy partiumi születésű került az erdélyi püspöki székbe: **Kenessey Béla** (1858–1918). Szegeden született, Budapesten és Utrechtben végezte a teológiát, majd a fővárosi teológiai akadémia tanári karában emelkedett a professzori tisztségig, melyet 1886-ban ért el. 1895-ben Szász Domokos hívta meg az új kolozsvári teológiai fakultás első igazgatójává. BibliKateológiát tanított. 1899-ben főjegyzőnek, 1908 elején pedig Bartók György utódként püspökké választották. Tíz éven át, többnyire nehéz, háborús időkben vezette az egyházkerületet, talán szerencséje volt, hogy nem érte meg a háborús összeomlást követő nemzeti tragédiát. 1918. január 12-én a teológia díszterméből kísérték ki – a szokásosnál jóval kevesebb pompával – a Házsongárdi temetőbe. A város új telket vásárolt a Bánffy-kert szomszédságában a dízsírhelyek részére, itt az első halottként, rögtön a főút mellé temették. A fekete

---

¹³ Vásárhelyi Boldizsár: Ünnepi beszéd Dr. Bartók György néhai püspök síremlékének leleplezésénél. In: *Református Szemle* 1 (1908), 728–730.

gránitobeliszkes síremlék ünnepélyes leleplezésére csak megkésetten, 1923. november 25-én délután 3 órakor az egyházkerületi közgyűlés keretében került sor.¹⁴ Nagy Károly püspök imája után Tavaszgy Sándor teológiai tanár mondott emlékbeszédet. A sír felirata a lehető legtömörebb:

Dr Kenessei
KENESSEY BÉLA
erdélyi református
püspök
1858–1918.

A sír műemlék jellegű, kódszáma: CJ-IV-m-B-07839.178.

A háborús időknél is nehezebb korszak várt a következő püspökre, Nagy Károlyra (1868–1926). Új államhatalmi körülmények között kellett megtartani, működőképessé tenni egyházát. A háromszéki Kisborosnyón született, Nagyenyeden végezte a teológiát 1890-ben. Két évig Marburgban és Utrechtben képezte magát. Brassóban, majd Nagyenyeden volt lelkész, közben teológiai magántanári vizsgát tett. 1894-től lett helyettes teológiai tanár még Nagyenyeden, majd 1895-ben a megnyíló kolozsvári Theologiai Fakultás professzorává nevezték ki, a rendszeres teológiai tanszékre. Kenessey után ő tölti be az igazgatói tisztséget. 1908-ban főjegyzővé, majd 1918-ban püspökké választották. A nagyenyedi szellemiséget élte tovább Kolozsvárt. Keményen harcolt az egyház érdekeiért, s különösen az iskolákért. Kiérdemelte a „defensor scholarum” (az iskolák védője) jelzót. Hosszú idő után ő az első püspök, akit a Farkas utcai református templomból kísérek ki a Házsongárdi temetőbe. A kisebbségbe szorult erdélyi magyarság minden jelentős képviselője megjelent a temetésen. A síremlék megtervezésére 1928-ban meghívásos pályázatot írtak ki, de a beérkezett terveket az Igazgatótanács nem fogadta el, úgyhogy Kovács Gyula mérnököt kérték fel a terv készítésére, s ezt aztán a Bauer és Nagy cég kivitelezte.¹⁵ A leleplezésre 1929-ben került sor. Az egyházkerületi közgyűlés alkalmával november 24-én délután 3 órakor vonultak ki a résztvevők, és Maksay Albert teológiai tanár beszédét követően leleplezik le a síremléket. Az akkor még magánkertek egyikében épült sír művészileg megtervezett

---

¹⁴ Kenessey Béla síremlékének leleplezése. *Ellenzék*, XLIV/268. (1923) nov. 25.

¹⁵ A pályázatra és kivitelezésre vonatkozó adatokat dr. Ősz Sándor Előd főlevéltárosnak köszönjük.

emlékmű, kőkerítés övezi. A felirat fölött a régi időkben az egyházi embereket jelző nyitott könyv van kifaragva, a fedkő két oldalán is idézetek. Az egyik püspöki programbeszédéből vett: *„Egyházamé voltam egészen. Amim van, mindent tőle kaptam, neki adom vissza mindenemet, amit nekem adott.”* A másik bibliai igé: *„Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam. II. Timoth.”* Maga a sírfelirat így szól:

NAGY KÁROLY
ERDÉLYI REFORMÁTUS PÜSPÖK
1868 okt. 27.–1926 febr. 16.

NAGY KÁROLYNÉ sz. SYLVESTER ILONA
1873 okt. 30.–1921 márc. 1.

NAGY ILONA
1896–1962.

A jelenleg a Kertek parcellában lévő sír műemléki jelzete: CJ-IV-m-B-07839.162.

Nagy Károly sírja

Nagy Károly utóda, Makkai Sándor (1890–1951) teológiai tanár, bölcész, jeles regényíró volt. 1926-tól 1936-ig töltötte be a püspöki széket, lemondással távozott az országból. Sírja a budapesti Kerepesi temetőben található.

A kolozsvári lelkész-főjegyző **Vásárhelyi Jánost** (1888–1960) választották 1936-ban püspökké. Maroscsúcson született, 1910-ben Kolozsvárt végezte a teológiát. Jéna, Berlin és Bazel egyetemlein képezte magát. 1911-től Besztercén, majd Désen, végül 1921-től Kolozsvárt lett lelkész, esperesnek is megválasztották. 1926-tól egyházkerületi főjegyző volt. Számos kötet szerzője. Két hatalomváltáson és a második világháborún vezetett át egyházát. Meg kellett érnie az egyházi iskolák, s jóformán minden egyházi vagyon államosítását. Kívánsága szerint szolgálati templomából, az alsóvárosi kétágú templomból kísérték ki a Házsongárdi temetőbe. Ott az egyház tulajdonába került Sombori-kripta előtt helyezték nyugalomra. A síremlék megtervezésére Szervátiusz Jenő szobrászművészt kéri fel 1964-ben, de az ő terve nem nyerte el az Igazgatótanács tetszését, ezután Sóvágó Jánostól kérnek tervrajzokat, s azok egyikét kivitelezették a városi sírkőfaragó üzemből.¹⁶ A síremlék tulajdonképpen egy szépen mintázott fedkőből áll, rajta olaszkoszorúba helyezve a kehely valamint az α és ω betűk vannak kifaragva a felirat felett. A szöveg így szól:

Vásárhelyi János sírja

---

¹⁶ Az erre vonatkozó adatokat dr. Ósz Sándor Előd főlevéltárosnak köszönjük.

VÁSÁRHELYI JÁNOS
REFORMÁTUS PÜSPÖK
1888–1960
VÁSÁRHELYI JÁNOSNÉ
SZ: CSIKI ANNA
1893–1947
„MERT TUDOM KINEK HITTEM”
II. TIM. 1. 12.

A sír 1966-ra készült el, leleplezéséről nincsen hír. A sír műemléki jelzete: CJ-IV-m-B-07839.358.

Az alatt a négy év alatt (1940–1944), amíg Erdély ketté volt osztva: Észak-Erdély Magyarországhoz tartozott, Dél-Erdély Romániához. A püspöki székhely Kolozsvárt lévén, Dél-Erdélybe az egyházkerület ot-tani ügyeinek intézésére püspökhelyettest kellett ki-nevezni. Ezt a felelősségteljes tisztséget Nagy Ferenc (1890–1953) tövisi lelkész töltötte be. Nyíregyházán született, Kolozsvárt végezte a teológiát. Előbb Di-csőszentmártonban segédlelkész, majd Kolozsvárt hitoktató, 1914-ben választották meg Tövisre. 1930-tól a gyulafehérvári egyházmegye esperese. Fehér márványoszloppal jelölt sírja szintén a Sombori-kertben található e felirattal:

Nagy Ferenc sírja

NAGY FERENC
tövisi református
lelkész-esperes
a Délerdélyi Református
Egyházkerület
püspökhelyettese
1890–1953

Vásárhelyi halálát követően nem a megszokott módon zajlott az új előljáró kiválasztása, úgyhogy közel kétévi interregnum következett, amíg az új püspököt beiktatták.¹⁷ Ez alatt az idő alatt id. Dávid Gyula (1902–1987) vezette az egyházkerületet püspökhelyettesként. Dávid lelkész fiaként Komollón született 1902. szeptember 6-án. Kolozsvárt végezte a teológiát 1925-ben. Utána Bazelben képezte magát. 1927-től Árapatakon, 1938-tól pedig Székelyudvarhelyen lelképásztor, 1949-től esperes is. Még 1936-ban megszerezte a teológiai magántanári fokozatot rendszeres teológiából, majd 1950-ben doktorrá avatták a kolozsvári teológiai intézetben. 1953-ban választották meg egyházkerületi főjegyzőnek. 1958 novemberében a kolozsvári belvárosi egyházközség lelkésze lett. S egyben átveszi a betegeskedő Vásárhelyi püspöktől az egyházvezetés főbb feladatköreit, majd a püspök halála után ő a helyettes püspök, s a püspöki szék várományosa. Az egyházkerületi testületek őt is jelölték, de közbeszóltak az „illetékes hatóságok”, ugyanis akkor fia, ifj. Dávid Gyula az 1956-os események nyomán éppen politikai fogoly volt. Hónapok teltek el, míg az állami hatóságok „megtalálták” a bizalmi emberüket Nagy Gyula esperes személyében, akit aztán az egyházkerületi közgyűlés 1962. július 23-án szolgálilag, egyhangúlag megválasztott. Dávidot 1966-ban a Protestáns Teológiai Intézet rektori székével „kárpótolták.” 1970-ben a bázeli teológia díszdoktori címet adományozott neki. 1973-ban vonult nyugdíjba. A lutheránus temetőben lévő sírjára a 270 cm magas kopjafát a család állíttatta, rajta ez a felirat:

Dr. DÁVID GYULA
REF. LELKÉSZ
PÜSPÖKHELYETTES
1902–1987
IMRE IDA
1903–1995

Az egyházkerület 43. püspöke így az állami szervek akaratából Nagy Gyula (1909–1992) szebeni esperes lett. Csomakőrösön született, Nagyenyeden érettségizett, s a kolozsvári teológián szerzett diplomát 1933-ban. Petrozsényban, majd 1949-től Nagyszebenben volt lelkész, 1951-től esperes, 1953-tól az Igazgatótanács tagja. 1962. október 21-én iktatják be az erdélyi püspöki székbe. Ő viseli ezt a

---

¹⁷ Vö. Tókécs István: *A romániai magyar Református Egyház élete 1945–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990, 48–53.

tisztséget a leghosszabb ideig, 28 esztendeig. 1967-ben Debrecenben díszdoktori címet kap. Szolgálatá negyedszázados évfordulójára 1987-ben tisztelői, munkatársai *Hűség és szolgálat* címmel emlékkönyvet állítanak össze.¹⁸ 1990-ben lemondatták a püspökségről. 1992-ben halt meg. A Farkas utcai templomból kísérték ki a Házsongárdi temetőbe. Síremlékét 2010-ben készítette Kozma Zsolt építész tervei alapján Kiss Zoltán és Gere István kőfaragó.¹⁹ A művészi faragású fedkő tulajdonképpen a Vásárhelyi-síremlék másolata, ugyanaz az olaszkoszorús jelvény található rajta, az indás oldaldíszítés módosított. Felirata:

D. NAGY GYULA
REFORMÁTUS PÜSPÖK

1909–1992

D. NAGY GYULÁNÉ
sz. PAPP MÁRIA

1910–1997

„MAGASZTALJÁTOK AZ URAT, MERT JÓ,
MERT ÖRÖKKÉVALÓ AZ Ő KEGYELME!”

ZSOLT. 118,1.

Nagy Gyula sírja

---

¹⁸ Gálfy Zoltán (szerk.): *Hűség és szolgálat. Emlékkönyv D. Nagy Gyula püspöki szolgálatának 25 éves évfordulójára*. A Kolozsvári Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 1987.

¹⁹ A Házsongárd Alapítvány igazgatójának, Gergelyné Tőkés Erzsébetnek köszönjük az adatot.

A rendszerváltást követően az egyház valóságos újjászervezését kellett végrehajtani. Ennek a nehéz feladatát vállalta magára Csiha Kálmán (1929–2007), az 1990-ben megválasztott új püspök. A kommunista rendszertől meghurcolt lelkész, emlékiró, költő, karizmatikus prédikátor. Tízévi előljárói szolgálat után nyugdíjazását kérte. Tiszteletbeli püspöki címmel kitüntetve járta azután a világban szétszóródott magyarságot, s hirdette az igét. Kívánsága szerint felesége mellé, a marosvásárhelyi református temetőben hantolták el.

A 45. erdélyi református püspöknek **Pap Gézát** (1954–2018) választották 2000-ben. Kolozsvár szülöttje, az ottani Protestáns Teológiai Intézet végzettségű (1978) és doktora (2005). 1995/96-ban a hollandiai Kampenben volt ösztöndíjas. Bukarestben segédlelkészként kezdi szolgálatát, 1981-től a Kolozsvár melletti Magyarkiskapus lelkésze, 1988-ban pedig a kolozsvár-felsővárosi gyülekezet választotta lelkipásztorául. Két cikluson át, 2012-ig vezette egyházát, 2013-ban a debreceni Református Hittudományi Egyetem díszdoktorátussal ismerte el munkásságát. Püspöksége idején is megmaradt a felsővárosi gyülekezet szolgálatában, s 2012-ben ide tért vissza. Hirtelen halálát követően a Farkas utcai templomból november 17-én kísérték ki a Házsongárdba. Ő is – akárcsak Nagy Gyula – az iktári Bethlen (gróf Bánffy) kriptá kertjében kapott nyughelyet. Síremlékének még csak a tervezése folyik.

Összesen tíz református püspöksír öregbíti a Házsongárdi temető hírnevét. Ezek 1673 és 2018 között keletkeztek. A legrégebbi sírkőtípusoktól a múlt századforduló típusobeliszkjein át a művészileg megkomponált síremlékekig széles változatosságot mutatnak az emlékjelek. Valamennyi méltó az alatta nyugvó halotthoz. Tiszteletet kelt. Gondozásuk az egyházkerület kötelessége és feladata, jelenleg a Házsongárd Alapítvány gondoskodik restaurálásukról és karbantartásukról.